

Р.Г. Попович,

кандидат філологічних наук, доцент;

О.Л. Вакуленко,

кандидат філологічних наук, доцент

(Український державний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У НОМІНАТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті порушена проблема варіантності термінів. Зроблено спробу диференціації формальних та семантичних варіантів терміна та номінативних (функціональних) варіантів у термінології. Уточнено поняття ономасіологічного інваріанта.

Функціональний підхід до термінологічної лексики будь-якої мови передбачає дослідження номінативних варіантів у терміносистемі, що співвідноситься з певною предметною галуззю, оскільки сама номінація – це явище функціональне. З іншого боку, варіантність, як один із факторів мовної динаміки та розвитку значно зумовлена функціонуванням мови та визначається в кінцевому рахунку потребами комунікації [1:41; 2:156].

Більшість дослідників мови науки визнають факти варіативності в термінології, причому не тільки на початкових етапах її формування, а й у терміносистемах, що вже склалися. Про це свідчить той факт, що ознаку варіантності пропонують увести у визначення поняття "термін" [3:45]. Проте оцінки варіативності в термінології досить суперечливі.

У численних роботах, у яких досліджуються проблеми термінознавства, аналізуються явища синонімії та полісемії, що являють собою універсальні форми варіативних відносин у мові. Але переважно вони розглядаються в традиційному ракурсі, і термін "варіант" у таких роботах найчастіше відсутній або вживається в його вузькому трактуванні.

У багатьох дослідженнях термінологічної лексики різних мов робляться спроби класифікації термінологічних варіантів, створення їх типології, що, без сумніву, має велике значення для побудови теорії термінологічної варіантності. Проте, на нашу думку, в них не завжди здійснюється чітка диференціація різних типів варіювання, не враховуються всі різновиди варіантів, не розмежовуються варіанти терміна і номінативні варіанти в термінології, хоча висловлюються думки про існування варіантності номінації, в тому числі і в сфері спеціальних найменувань, та підкреслюється доцільність вивчення цього явища [4:26].

Слід зауважити також, що в деяких роботах виявлення варіантів у термінології здійснюється без чіткого виділення рівня абстракції, на якому проводиться їх аналіз, має місце неточність уживання використовуваних при цьому термінів, нечіткість у визначенні інваріанта. Так, за аналогією з розглядом полісемії як варіювання плану змісту терміна, синонімія кваліфікується як "варіювання плану вираження терміна" (хоча йдеться тут не про одну, а про декілька термінологічних одиниць), як "лексико-семантичні варіанти терміна" (хоча ніякого семантичного варіювання у випадку абсолютних синонімів не відбувається), а різнокореневі утворення з синонімічними афіксами розглядають як "структурні варіанти терміна".

З метою уточнення поняття термінологічної варіантності вважаємо необхідним здійснити розмежування понять "варіанти терміна" та "номінативні варіанти в термінології". При цьому ми керуємося твердженням, що типологія мовної варіантності може виходити із мовних форм, мовних значень та відношення номінації [5:75].

Виходячи з цього, слід виділяти формальні, семантичні та номінативні варіанти.

Не вдаючися до детального аналізу перших двох типів варіантності, зауважимо лише, що семантичні варіанти терміна – це варіювання його плану змісту при тотожності плану вираження, що є результатом вторинної номінації в межах однієї й тієї ж терміносистеми. Семантичний інваріант (набір спільних сем, що входять у кожен із варіантів) формує внутрішньослівну парадигму терміна. Формальні ж варіанти терміна – це варіювання його плану вираження при тотожності плану змісту, до яких ми відносимо фонетичні та граматичні модифікації одного й того ж терміна. Такі модифікації не порушують тотожності термінологічної одиниці, а інваріант на базі якого виділяються формальні варіанти, знаходиться в плані вираження терміна. Таке розуміння інваріанта (і формального, і семантичного) видається нам найбільш виправданим, оскільки воно відповідає висунутим у сучасній лінгвістиці вимогам розглядати варіант та інваріант як гомогенні явища, що належать до одного й того ж плану лексичних одиниць.

Поряд з цими відомими та добре описаними типами варіювання слід звернути увагу на ще один – міжрівневий, що охоплює одиниці лексики, словотвору та синтаксису. Такий тип варіювання спостерігається серед різноструктурних одиниць номінації, що служать для позначення одного й того ж об'єкта, явища чи ситуації" [4:26].

Це – номінативні варіанти, або, в іншій термінології, ономасіологічні варіанти, паралельні найменування, омореферентні назви, дублетні номінації і т.п. Проте об'єм мовних фактів, що відносять до цього поняття, не завжди збігається.

Не аналізуючи в даній статті різні підходи та різні розуміння цього явища, зауважимо лише, що найчастіше ознаками ономасіологічних (номінативних) варіантів вважають: 1) співпадання денотата та значення; 2) рівновалентність; 3) формальну близькість чи співвіднесеність; при цьому підкреслюється, що варіантами номінації слід вважати лише корелятивні одиниці, які знаходяться поза тотожністю слова, оскільки фонетичні та граматичні модифікації репрезентують одну й ту ж номінативну одиницю. Проте таке протиставлення не завжди виправдане.

Слушним, на нашу думку, є зауваження, що розмежування варіантів слова і варіантів – різних слів релевантне лише при розгляді даної проблеми на рівні окремих мовних одиниць. На рівні мови як системи систем (а саме такою є мова фахової комунікації) та на рівні тексту (у нашому випадку – науково-технічного тексту) питання про те, чи являються ті чи інші паралельні форми варіантами одного й того ж слова, чи різними словами, не є суттєвим, оскільки тут і варіантність слова, і синонімія виступають варіантами позначення певного позамовного об'єкта [6:240]. Інакше кажучи, у випадку розгляду функціональних аспектів мови, до яких належить і явище термінологічної номінації, обов'язковою умовою слід вважати врахування взаємодії одиниць різних рівнів. Варіантність термінологічної номінації виходить за межі одного мовного рівня, і не тільки тому, що одне і те ж наукове поняття може позначатись одиницями різних рівнів (лексика, словотвір, синтаксис), але й тому, що ці одиниці самі можуть варіювати, включаючи варіанти нижчих рівнів, які в кінцевому рахунку поповнюють число варіантів номінації. Подібно до того, як варіювання, наприклад, фонemi чи морфеми зумовлює варіантність слова, так і формальні внутрішньотермінові варіанти сприяють появі номінативних варіантів у системі термінологічної номінації. Така ієрархія варіантності є наслідком ієрархічності самої мови, із якої черпаються засоби термінотворення.

Можливість розмежування варіантів терміна і синонімів – з одного боку, а з іншого – розгляд їх як однорядкових явищ, тобто як варіантів номінації, витікає із наявності, по суті, двох різних концепцій варіантності – фізичної та функціональної. Фізична концепція намагається встановити певну залежність між ступенем матеріальних відмінностей різних мовних одиниць. Функціональна ж концепція передбачає виділення функціональних одиниць та проведення зіставлень вже на рівні цих функціональних одиниць. При такому підході, як зазначає С. Г. Бережан, значно розширюється діапазон варіювання лексичних одиниць, і лексичними варіантами виступатимуть не тільки однокореневі слова з різними, але омосемічними афіксами, але й різнокореневі слова, які досі ніхто не визнавав варіантами [7:37-38].

Оскільки термінологічна номінація – явище функціональне, тому необхідною умовою виявлення номінативних варіантів у термінології є введення процедури функціонального їх ототожнення. Підтвердження такої думки знаходимо у К. Я. Авербуха, який підкреслює, що для констатації відносин варіантності між співставляваними одиницями номінації необхідною і достатньою умовою є встановлення тотожності функцій у них [3:38]. Крім того, функціональний підхід до визначення меж номінативних варіантів в термінології детермінується ономасіологічним аналізом (від наукового поняття – до засобів його мовного вираження), який є обов'язковим при розгляді такого мовного явища, як термінологічна номінація.

Інваріантом при такому підході є спільна номінативна функція окремих найменувань, адекватність якої у різних одиниць номінації може бути встановлена на базі спільності поняття, яке виражається ними. Тому номінативні варіанти в термінології слід виділяти, виходячи із функціонального (ономасіологічного) інваріанта, яким для термінів є відповідне наукове поняття. Різноманітні мовні способи вираження цього поняття виступають як функціональні (номінативні) варіанти.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним доповнити існуюче в лінгвістиці визначення ономасіологічного інваріанта і розглядати його не тільки як певну спільну ознаку, яка виділяється в словах на основі їх номінативно-репрезентативної функції та об'єднує їх в предметно-тематичні групи [8:66], а й як цілісне поняття, яке виражається різними мовними одиницями та детермінує спільність їх номінативної функції і їх об'єднання в групи номінативних варіантів.

Виходячи з вищенаведених міркувань, варіантність в термінології може бути зображена у вигляді схеми (Схема 1).

Суцільна стрілка на схемі відображає факт входження формального внутрішньотермінового варіювання в номінативні варіанти як одного з їх різновидностей, пунктирна – вказує на наявність зв'язку між семантичним варіюванням терміна та поповненням парадигм номінативних варіантів.

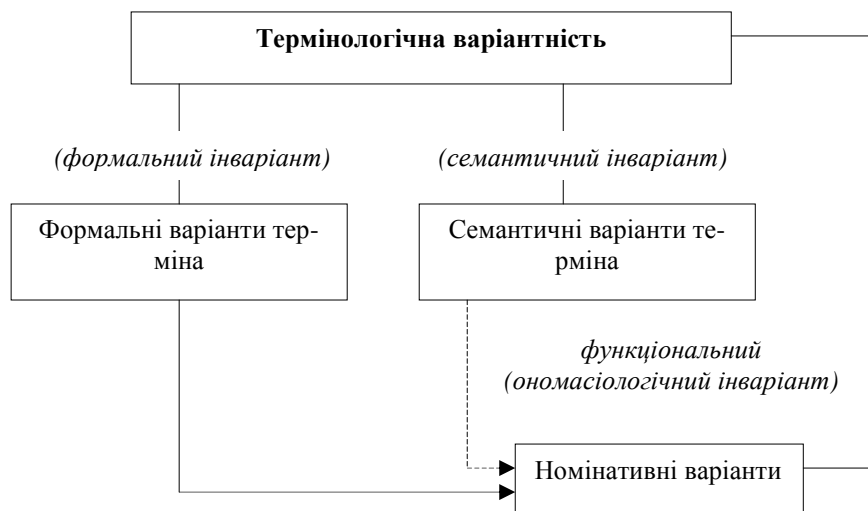

Схема 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Солнцев В.М. Вариантность как общее свойство системы // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1984. – № 2. – С. 31-42.
2. Richter K. Kommunikativ-funktionale Sprachberachtung und fachorientierte Fremdsprachenausbildung // Kommunikativ-funktionale Sprachberachtung. – Halle, 1989. – S. 156-159.
3. Авербух К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1986. – № 6. – С. 38-49.
4. Кубрякова О.С. О природе варьирования языковых единиц и его основных типах // Проблемы вариативности в германских языках. – М.: Наука, 1988. – С. 25-27.
5. Гак В.Г. Языковая вариантность в свете общей теории вариантности // Вариантность как свойство языковой системы. – М.: Наука, 1982. – Ч. 1. – С. 72-75.
6. Горшков А.И. Вопрос о вариантности норм в связи с пониманием языка как системы систем // Литературная норма и вариантность. – М.: Наука, 1981. – С. 234-241.
7. Бережан С.Г. К проблеме лексической вариантности // Вариантность как свойство языковой системы. – М.: Наука, 1982. – Ч. 1. – С. 36-38.
8. Смолина К.И. К характеристике инварианта в лексике // Вариантность как свойство языковой системы. – М.: Наука, 1982. – Ч. 2. – С. 65-66.
9. Попович Р.Г. Номінативний аспект іспанської водногосподарської термінології // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1993. – 23 с.

Матеріал надійшов до редакції 2.04.2004 р.

Попович Р.Г., Вакуленко О.Л. Терминологическая вариантность в номинативном аспекте.

В статье рассматривается проблема вариантности терминов. Делается попытка дифференциации формальных и номинативных (функциональных) вариантов в терминологии. Уточняется понятие ономаσιологического инварианта.

Popovych R.G., Vakulenko O.L. Term variations in the nominative aspect.

In the article the problem of the terms' variations on the basis of terminology is described. An attempt is made to single out and differentiate the formal and semantic variants of the term as well as nominative (functional) variants in terminology. The concept of onomasiological invariant is defined.